

ՅԵՅՏԵՐԵՐ ԳԻՐ ԼՐՈՅ ՄԵՇԻ ՏԵՐՈՒԹԵԼՆԵ ՕՍՄԵՆԵԼՆ

ԳՈՐԾՔ ՆԵՐՔԻՆ

Ինչպէս որ սակեց յառաջ տրպիւմ Լըրոյ գրին մէջ յիշեցնէր, որ Եգիպտական վսեմ բռնիքի Մհէմմէտ արեւ փաշան՝ եթէ իրօք հնազանդութի ցոյց տալու ըլլայ, Օսմանեան մեծազօր Թաղաւորն ալ իւր գլխով բաւարարուցը պահանջմամբը՝ Եգիպտոսի իշխանութիւնը նորէն իրեն պարգեւելու խօսք տրված էր:

Աւստի արքունի գահէն յատուկ թղթով այս աւետարտը Լըրոյ իրեն տալու, և հարկադրեալ գործոց վրայ ալ խօսակցելով՝ Թաղաւորական նաւատորմիդը (տօնաման) ետ բերելու համար՝ արդարութե վըճառց Ժողովոյն անդամներէն մեծարու Մաղլում պէյ էֆէնտին, և յարգի Եսվէր փաշան ՚ի միասին Աղէքսանդրիայի (Իսկէնտէրիյէի) կողմը յատուկ շոգենաւով խորհրված էին:

Երբոր ասոնք հոն ժամանեցին, հետեւեալ օրը Մհէմմէտ արեւ փաշան՝ իրեն խոստացած հնազանդութիւնը իրօք ալ կատարելով՝ արքունի նաւատորմիդը իսկոյն տնոց յանձնէր, մէկ քանի աւուր մէջ ալ այն նաւերը Աղէքսանդրիայի նաւահանգստէն ջանք ընէր դուրս հանէր է. որ հիմա այն նաւատորմիդը Մերմէրէսի նաւահանգիստը հասնելով գառանթինան կըսպասէ, և անմէկ քանի օրէն կոստանդնուպօլիս կուգայ կըթամանէ:

Բայց ՚ի զատ Մհէմմէտ արեւ փաշան մինչև հիմա իրեն ձեռքը եղած թէ ոք Երուսաղէմ և թէ այն սահմանը գըրանված երկիրները՝ Օսմանեան մեծի տէրութեանը գործակալներուն ձեռքը յանձնըվելուն՝ հոն տեղը գըրանվող իրեն մարդկանցը յատուկ գըրերով պատուիրէր է. և Իպրահիմ փաշան ալ այժմ փառաշաւի կողմերէն բոլորովն ետ քաշվեր է:

Բայ այս եղելութիւն վերոյիշեալ Մաղլում պէյ էֆէնտին՝ այժմ այն կողմէն ետ դառնալով եկաւ պատմեց, և մանաւանդ բերած պատասխանագիրն ալ Մհէմմէտ արեւ փաշային կատարեալ հնազանդութիւնը հաստատեց:

Աւրեմն գլխաւոր ինքնակալն ալ ուրախանալով, թէ անոր և թէ որդւոցը և ընտանեացը յանցանքները բոլորովն ներեց, ու Եգիպտոսի իշխանութիւնը ժառանգութե կրկին անոր պարգեւեց: Եւ ասիկայ ալ յայտնի է՝ որ Արքային կողմանէ շնորհ եղած այս կերպիւ ժառանգութեամբ իշխանութիւնը՝ ՚ի հարկէ պայմանի ներքեւ դըրվելով, այնպէս կը յանձնըվի:

Արովհետեւ թէ այժմ և թէ սակեց յետոյ Եգիպտոսի բռնիքի գըրանվողները՝ մեծի տէրութեան ծառայքը պիտի համարված ըլլան, և Եգիպտոսի Ժողովուրդն ալ անտարակցա Օսմանեան տէրութեան հպատակը եղած ըլլայ: Բայ անոնց հանգստութեը համար՝ մեծազօր Թաղաւորին կողմանէ այն տեղը բարեկարգական կանոններ այժմ պիտի դըրվին, որ թէ այն կանոնները և

թէ անոնց վերաբերեալ բաները գործի դնելու դիտարկութե՝ մէկ քանի օրէն արքունի հրամանագրով այն կողմը յատուկ անձնը պիտի խրովըվի:

Մինչև հիմա այս Եգիպտական խռովութիւնը՝ որ ամէնքը անհանգիստ ըրած էր, տաւիկ փառք արարչին անհուն ողորմութեը՝ այժմ ասանկ գեղեցիկ կարգի մը դըրվելով կատարըվիլը՝ ամմէնուն յայտնի ըլլալու համար այս տեղս ալ տրպիւնեցաւ:

Ինչհանուր Ժողովոյն անդամներէն պաշտ երևելի անձինք՝ փառաշաւի կողմերը պաշտօնատարութեամբ խրովըվելուն, և նոյն անդամներէն Աբիֆ էֆէնտին ալ մայիլէի Ժողովոյն գլխաւոր դըրվելուն համար, երևելի նախարարներէն՝ Այալի նախկին միւշիը Դահիը փաշան, և զարպիսանէյի նախկին միւշիը Ալե Նէճիպ փաշան, և ասոնցմէ ՚ի զատ՝ օգտակար իրաց Ժողովոյն (մէճլիսի նաֆիային) անդամներէն՝ յառաջմանէ տաւիկի տեսուչ Սալիհ էֆէնտին, և սատրաղամին մէքթիւլըճիներուն պաշտաւիֆէ Խօմէր ճէմալ էֆէնտին, ասոնք հրամանաւ Արքային յիշեալ Ժողովոյն մէջ անոնց տեղը անդամ դըրվեցան: Եւ այս զիւհիճճէին 8 ին կիրակի օրը՝ նախապիշեալ Դահիը և Ալե Նէճիպ փաշաներն ալ Թաղաւորին դէմը ներկայանալով փառաւորվեցան:

Եգիպտոսի բռնիքի մեծարու Մհէմմէտ արեւ փաշան՝ այն գաւառին դըրսի կողմը գըրանված տեղվանքը՝ մեծի տէրութեը պաշտօնատարներուն յանձնէր է:

Աւստի սակեց յառաջ Մեքքէի գլխաւորութիւնը և ճիտտե գաւառին կառավարութիւնը իրարու հետ կցորդելով (իշաֆ ընելով) թէ Բաբելոնի (Պաղտատի) բռնիքի մեծանուն Ալե բիդա փաշային տրված էր, բայց նոյն գաւառը՝ Բաբելոնէն հեռու ըլլալուն և մանաւանդ դիւրութե մը կառավարվելուն համար, ճիտտե գաւառը՝ այժմեան Մեքքէի գլխաւոր Օսման փաշային, և Մեքքէի գլխաւորութիւնն ալ Դամասկոսի (Էամի) բռնիքի հաճի Ալե փաշային, և Դամասկոսի գաւառն ալ արդարութե վըճառց Ժողովոյն անդամներէն՝ նախկին տաւիկի նաղըր խոհեմ հաճի Նէճիպ էֆէնտին վերըրութե աստիճանը շնորհվելով, հրամանաւ Արքային ասոնց յանձնըվեցան:

Եւ այս զիւհիճճէի ամսոյն 2 ին՝ վերոյիշեալ անձանց հրամանատարութիւնը՝ յարքունի դուռը իրենց խմացումն եղաւ. և յիշեալ Նէճիպ փաշան շնորհակալութե համար՝ Ինքնակալին դէմն ալ ներկայանալով փառաւորվեցաւ:

Յառաջմանէ Էտիքնէի մուհասարը Էտհեմ էֆէնտին ալ վերոյիշեալ Օսման փաշային խափու քեթիւիւտսի կարգեցաւ, որ իրեն այս կողմը պատահած գործքերը տեսնայ ու կարգի դնէ:

Ուստի նոյն ժողովը յիշեալ ինթրատոյ նաղըրին
և թէ այլ պիտանի անձնիքներու հետ ՚ի միտին մտա-

ծեւով և խօսակցելով, այս գործքը տաւն և վեց կոնոնի կապերէն, որ ասոր ներքեւ զատ զատ պիտի յիշեմք:

Մ. Բարայանիստ քաղաքի մէջ այսուհետեւ այս գործքը ինքնապաշտօնաւորներէն զըմբռնողները կառավարեն, և դրոսի երկիրներն ալ իրենց ժողովոյն անդամներէն (ազաներէն) այս գործքին մէկ մէկ յարմար տեսուչ ընտրեն, և իրենց պէտք եղած քաղաքական կրօնիքները արքայանիստ քաղաքէն խրոնկելեն, և եղբուկները մէկ կամ երկու ամիս յառաջ իրենց ծանուցանելէն յետոյ ՚ի գործ դնեն:

Եւ դեռ արդարութեան կանոններու ներքեւ չեղող քաղաքներու բնակիչքը մինչև հիմա այս գործքը ինչպէս որ կը վարէին, հիմա ինչպէս թող վարեն:

Ը. Եւ այսուհետեւ Օսմանեան քաղաքները չըմբռնող և թէ գործքի պատճառով մէկ քաղաքէն միւս քաղաքը գնացող եկողները՝ որ ազգ ըլլայ թող ըլլայ, եթէ ձեռքերնին ճանապարհի գիր (թեղքերէ) չունենան, գնալէն արգելին:

Դ. Եւ քաղաքի մը մէջ թէ Օսմանեան ազգէն և թէ հայատակ ազգերէն մէկ ուրիշ քաղաք մը գնալ ուղողը եթէ օտարական ըլլայ, քննաստոր անձ մը չըլլալը՝ նոյն տեղի տեսուչին ծանուցանելու համար, բնակիչներէն մինչև որ երկու վկայ ցոյց չըտայ, թողտուրու թիւն չըլլայ:

Ե. Եւ քաղաքին գիւղը եթէ նոյն քաղաքէն մինչև տասը ժամ հեռաւոր գտնուիլով ըլլայ, այնչափ տեղը առանց հրամանի երթեկուծութիւն ըլլալու թողտուրութիւն եղած է:

Եւ եթէ ժողով չգործող քաղաքներու մէջէն մէկ մը մէկ ուրիշ քաղաք մը երթալ ուղէ, և իրեն քաղաքի տեսուչն ալ 20 ու 30 ժամ հեռաւոր տեղ գտնուիլով ըլլայ, ասանկին ալ գիւրուծի մը ըլլալու համար, որովհետեւ այն տեղի իմամ և միւլթապաններն ալ ամենէն երթեկուծութիւն ընողները և ծնող ու մեռնողները ամեն յամիս իսկական ժողովոյն պիտի իմացնեն, այն ճանապարհորդը՝ անուցմէ առած վկայական թուղթը կըրդ քաղաքի ժողովոյն ցոյց տայ, ու անկէց օրինաւոր թուղթ առնելով երթայ:

Ե. Եւ թէ տեղութեան նախարարներէն ՚ի զատ՝ հասարակութեն մէկը եթէ օտար տեղութեան երկիրը երթալու ըլլայ, նախ և յառաջ երթայ ինքնապաշտօնաւոր (քէֆիլ) ցոյց տայ. և այն կերպիւ անկէց առած վկայականը արտաքին իրաց կառավարչին (իւմուրի խարիճիյէի նազըրին) մատուցանէ, ու անկէց առած հրամանագիրը ինքնապաշտօնաւորներէն կնքել տայ. և որ տեղութեան քաղաքը պիտի երթայ նէ, արքայանիստ քաղաքը կեցող՝ նոյն տեղութեան դեսպանին ալ կընքել տալէն յետոյ երթայ:

Եւ դրոսի երկիրներէն ալ նմանապէս երթալ ուղողները՝ ժողովէն առած թուղթը իրենց երթալու տեղին գնալու ժամանակ տանին, և եթէ հոն գնալու չըլլալով, այն սահմանները գտնուող գնալու ժամանակ կնքել տան, և ապա երթան:

Ֆ. Եւ երկիրներէն Օսմանեան քաղաքը եկողները՝ մեծի տեղութեան կողմէն սահմանագրութիւն յատկացեալ

վերակացուն իրենց փաշափօրթը կնքել տան, և որքայանիստ քաղաքը եկողներն ալ նմանապէս իրենց փաշափօրթը ինքնապաշտօնաւորներէն կնքել տան:

Եւ որ Եվրոպայի նաւերն ալ կոստանդնուպօլիսի ծոցը (քէօրֆէզը) հասնելուն պէս՝ նաւին քովը դաշող փաշափօրթի վերակացուն՝ նաւապետին գլխաւորութեամբ մէջի ճանապարհորդները իրենց փաշափօրթները ցուցնեն ու կնքել տան:

Եւ նաւապետին անհոգութենէն կամ պահելէն՝ եթէ փաշափօրթը չըկնքուի՝ Ֆրոնէն ճանապարհորդ մը երևան ելալու ըլլայ, որպիսութիւն գիտցուիլու համար՝ այն մարդը իրեն գանցելէն յետոյ կողմանէ՝ ինքնապաշտօնաւորներէն խրոնկել:

Եւ Օսմանեան բոլոր նաւահանգիստներու մէջ այսուհետեւ այս կերպիւ գործի դրուելու լուրը՝ արտաքին իրաց կառավարչին կողմէն բոլոր դեսպաններուն ծանուցուիլ տրուի:

Զ. Նաւապարհորդ եղողն անունը, մակ անունը, տարիքը, արհեստը, կերպարանքը, իսկական երկիրը, բնակած տեղը, գնացած քաղաքը, և այն տրուած թղթին տեղին անունը, և որ տեղութեան հպատակ ըլլալու թուականը, ասոնք ամենէն ալ ճանապարհի թղթին մէջը ամբողջ պիտի գրուին:

Է. Եւ ճանապարհի թղթերուն մէջ գրուելէքը որովհետեւ մէկ եղանակ պիտի ըլլայ, նոյն պատճառաւ գաղափարը տրուի, որ այն կերպիւ թղթեր տրուելով գործ ածվի:

Ը. Եւ այսուհետեւ հասարակութեն մէկը եթէ քաղաք մը գնալու ըլլայ, նախ ինքնապաշտօնաւորներէն գնալու տեղը և գործքը իմացնէ:

Եւ եթէ այն մարդը տրնիւր տաճիկ է, առած ճանապարհի թուղթը իրեն թաղին (մահալէյին) իմամին և միւլթապանին տանի. և եթէ այն մարդը հպատակ ազգերէն է, նա ալ իրեն թաղի միւլթապանին տանի:

Եւ եթէ իմամ մէջ բնակողներէն է, խանիկէր քէհեմալիյին տանի. և եթէ էսնաֆ է, իրեն քէհեմալիյին տանի, և այն թղթին յետի կողմը կնքել և իրեն խայտը ավել տալէն յետոյ, գառանթինայէն ալ թուղթը տուելով կրկին ինքնապաշտօնաւորներէն դառնայ, ու հոն ալ ունեցած խայտը ավել տալով իրեն ճանապարհի թուղթը թողտարական կնքով կնքել տայ ու այնպէս երթայ: Եւ դրոսի երկիրներն ալ այս եղանակաւ գործի դրուին:

Եւ ցամաքի կողմէն արքայանիստ քաղաքը երթեկուծութիւն ընողները՝ Գիւլիսթի քէհեմալի, Պէյիլիք տեղայնաւոր, Եսրամ պուրղազ, Գիւլիսթի, Գուլիսթի և Գիւլիսթի ըսված կիրճերէն (տեղայնաւորներէն) երբ անցնելու ըլլան, ձեռքերնին գտնուած ճանապարհի թղթերը որոնվին:

Եւ նաւով երթող ճանապարհորդներուն ալ ճանապարհի գրոցերը լիմանի կողմէն առանց վարձու նայվին:

Եւ որ պէս Ֆրոնէններն ալ իրենց փաշափօրթը ինքնապաշտօնաւորներէն տանելով, զըմբռնող ու խայտերնին ավել տալու պարտաւոր ըլլան:

Թ. Եւ այսուհետեւ Օսմանեան քաղաքները երթեկուծութիւն ընող անձինքը՝ իրենց առած թողտարական

գիրը՝ թէ զապրիլէի տեսուհներուն, և թէ միւսթար ներուն, և թէ լիմանի վերակացուներուն (րէխաներուն), և թէ գարանթինայի պաշտօնատարներուն ցոյց տան: Աւելցնողացիներէն ալ միայն Օսմանեան քաղաքները երթեկուծի ընողները՝ ինքիսապին կողմանէ ճանապարհի գիր առնեն:

Դ. Լիմանց թղթատրական գրի գրանդիտները՝ և կամ թէ կանոնին անյարմար թէղթերէ առնողները եթէ բռնարկին, իսկոյն մօտ եղած քաղաքին ժողովոյն խորհրդին, և այն մարդը՝ նոյն տեղէն եթէ իրեն երաշխաւոր մը ցոյց տալու կարող չըլլայ, ժողովոյն կողմանէ անիկա թող չը տրուի:

ԺԱ. Կապայն պահպան մարդը հարձ ու փորձ ընելով՝ տրված պատասխանը եթէ օրինաւոր է, թղթառուութեան գիր տրուի: Եթէ օրինաւոր չէ, երեք օր բանտարդեալ ըլլալէն ետքը՝ գնալիք տեղին որոշ ճանապարհ ցոյց տրուի, ու այն ճամբայէն չը զատվելուն ալ պատուէր ըլլայ, և յետոյ թղթատրական գիր տրուի՝ իրեն բանտարդեալութեան պատճառն ալ մէջը յիշելով:

ԺԲ. Եթէ այն մարդը՝ իրեն պատուէր եղած ճամբայէն զատվի, գացած տեղը ամիս մը բանտը դրուելէն յետոյ՝ հետը մարդով մը՝ անոր երթալիք տեղը ուր է նէ, հոն խորհրդի, և եթէ աղքատ ալ եղած ըլլայ, հետը գրոված մարդուն ճամբու ծախքը ժողովոյն կողմանէ տրուի, և այս կերպ խորհրդին ալ զապրիլէի տեսուհին հրամանատարութեն կախեալ ըլլայ:

ԺԳ. Եթէ մէկ մը՝ ուրիշ մը թէղթերէն ինքը գործածելու ըլլայ ու բռնարկին, իսկոյն ժողովը տարվելով՝ դատաստանը տեսնալէն ետքը, պատժոց կանոնադրոյն մէջ անանկ մարդուն համար գրոված պատիժը կատարելագէտ տրուի:

ԺԴ. Օսմանեան տէրութեանը հասարակութենէն վաճառական գրանդիտները՝ իրենց գործքին պահանջմամբը՝ որովհետեւ հարկաւ տարին քանի մը անգամ երթեկուծի կրնեն, և ամէն մէկ անգամին ճամբու գիր առնելին՝ իրենց դժուարութիւնն պատճառելուն համար, թէ այն վաճառականներուն, և թէ անոնց նման երթեկուծի ընողներուն տրված ճամբու գրերը տարիէ մը յետոյ փոխվին: Բայց նոյն տարվան մէջը երթեկուծի ընողներուն ըրած ամէն մէկ անգամին ալ իրենց տարեկան թէղթերէն՝ ինքիսապին կողմանէ գրոված տեսուչը առանց վարձու նայի:

ԺԵ. Օսմանեան քաղաքները երթեկուծի ընողներուն ճամբու գիր տրված ժամանակը՝ հաւատարագէտ ամէնէն ալ հնգական ըլլէ, և ուրիշ տէրութեան երկիր գացողներէն ալ քանակաւ ըլլէ առնուի:

ԺԶ. Տէրութեան դրոսի երկիրները՝ ճամբու գրին համար առնուած գրամը՝ մուհասարներուն սղնառուի գրովի, և ժողովներուն կողմանէ ալ այս բանին համար՝ յատուկ համարան (տէֆթէր) մը բռնարկելով՝ միւս միւսէ գրովի, և երեք ամիսը անգամ մը թէ նոյն գրամը և թէ այն համարանը մուհասարներուն կող-

մանէ յայտարար գրով (մազպադայով) մալիլէի գանձարանը խորհրդի:

Դրոսէն արքայանիստ քաղաքը գալով՝ թաղի մը մէջ բնակիչ ուղղները՝ նախ ինքիսապին երթան, ու իրենց արհեստը և ուղած թաղը իմացնեն, և անկէց առանց զըմուռի յայտարար գիր մը առնելով, իրենք որուն քովը պիտի մնան նէ՝ այն վարպետին և այն էսնաֆին քէհէալին զատ զատ այն գրին ներքէլ զըմուռէ տալէն ետքը, կրկին ինքիսապին տանելով՝ անոր վերի կողմը զըմուռէ տան, ու իրենց անունը՝ խնդրած թաղին համարանին մէջը խցոյտ ընել տան: Աւելցնուհետեւ այն թաղին իմամին և միւսթարին տանին, որ անոնք ալ իրենց թաղին համարանին մէջը՝ անոնց անունը գրեն, ու այն յայտարար գիրը առնեն պահէն:

Աւելցնու մէկ իմամը, և ուրիշ աղքատ միւսթարները որովհետեւ ամէնէն ամիս՝ իրենց թաղին մէջը ծրնածը ու մեռածը ինքիսապին կը ծանուցանեն, նոյն պատճառաւ մէկ ամիսը մէջ հաւաքված՝ այս կերպ գրեն ալ ամսագրին տանին, ինքիսապին յանձնեն:

Ետորդէն ալ մէկ թաղի մը միւս թաղը գացողները՝ այս կերպով իրենց տրված յայտարար գիրը՝ առաջըն բնակած թաղին իմամին և միւսթարին կը բերել տալէն ետքը՝ ինքիսապին տանելով, նմանապէս հոն ալ զըմուռէ տան, ու երթալու թաղին համարանին մէջը անունն ալ խցոյտ ընել տան: Աւելցնու այն յայտարար գիրը՝ իրենց բնակելու թաղին իմամը առնելով, իւր համարանին մէջ անոնց անունը գրէ, բայց ամէնէն այս բանին համար՝ մէկէ մը բան մը չը խնդրուի:

Կապէն վերայիցեալ կանոններուն վրայ արդարութեան վրձնոց ընդհանուր ժողովոյն մէջ ալ խորհրդակցութիւն ըլլալով, բոլորն ալ յարմար կերպիւ գրոված ըլլալուն համար հաւանեցան, բայց միայն առնուելիք հինգ ըլլէ՝ երեք զուուուշի իջեցնելը պատշաճ տեսան:

Աւելցնու ի զատ այս ալ խորհեցան, որ զօրքերէն մէկը իւր հայրենիքը՝ և կամ իր գործքին համար՝ դուրս տեղմը երթալու ըլլայ, եթէ այն զօրքը չափուշ է, և կամ անկէց վար գընալու է նէ՝ անկէց միայն չառնուի, այլ մասարիֆաթի միւսթէֆերիգայէն այն երեք ըլլէ տրուի, և այն աստիճանէն վեր գընալու զօրքը զօրքերէն ալ հաւասարապէս առնուի:

Ուրեմն նախայիցեալ կանոնները գործի գրովելուն համար՝ Արքայէն հրաման առնուելով, 1256 թուականին այս զեհիճձէի սկիզբէն մինչև երկու ամիս միջոցը լըրանալէն ետքը պիտի ըսկըսվին, և այս որպիսութիւն արտաքին իրաց կառավարիչին կողմանէ Դեսպաններուն իմացումն տրուեցաւ:

Աւելցնու Երուսաքէին դրուանը, և Մալիլէի գանձարանին, և թիճարէթիսանէին, և երեք աղքատ Գատրիարգներուն, և խախամպաշիլին զատ զատ աղքատարութիւն եղաւ, և ամէնուն ալ ծանուցանելու մտքը՝ այս տեղը ալ տրուեցաւ: